

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 364-058.51:737.3(497.4Ljubljana)"16"

Prejeto: 3. 12. 2008

Irena Žmuc

magistra zgodovinskih znanosti, muzejska svetnica, Mestni muzej Ljubljana, Gosposka 15, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: irena.zmuc@mestnimuzej.si

Prva ljubljanska beraška značka iz leta 1622

IZVLEČEK

Članek osvetljuje zgodovino socialne pomoči v Ljubljani v 17. stoletju. Ob pregledu gradiva v Zgodovinskem arhivu Ljubljana smo našli vir iz leta 1622, ki potrjuje, da je pomoč revnim in beračem že postajala selektivna. Ob pregledu računskih knjig/izdatkov mesta Ljubljana je ohranjen zapis, ki govori o doslej najstarejši znani beraški znački, ki so jo izdali v Ljubljani. V zaključku skušamo po doslej znanih virih o beraških značkah iz let 1651, 1667, 1675 rekonstruirati morebitno podobo prve izdane beraške značke v Ljubljani, ki je bila najverjetneje predloga za vse naslednje. V Mestnem muzeju Ljubljana hranimo beraško značko datirano z letnico 1667.

KLJUČNE BESEDE

Ljubljana, 17. stoletje, socialna zgodovina, beraška značka

ABSTRACT

THE FIRST LJUBLJANA BEGGAR BADGE FROM THE YEAR 1622

The article illuminates the history of social aid in Ljubljana in the 17th century. During reviewing of the material in the Zgodovinski arhiv Ljubljana we have found a source from the year 1622, which verifies that the help to the poor and beggars was becoming selective. Along with the account books/expenditures of the town of Ljubljana, a record is preserved on up to the present time oldest known beggar badge that was issued in Ljubljana. In the conclusion, we attempt to reconstruct based on known sources on beggar badges from the years 1651, 1667, and 1675, the possible image of the first issued beggar badge in Ljubljana, which was most probably a model for all the following ones. In the Mestni muzej Ljubljana, a beggar badge dated with the year 1667 is kept.

KEY WORDS

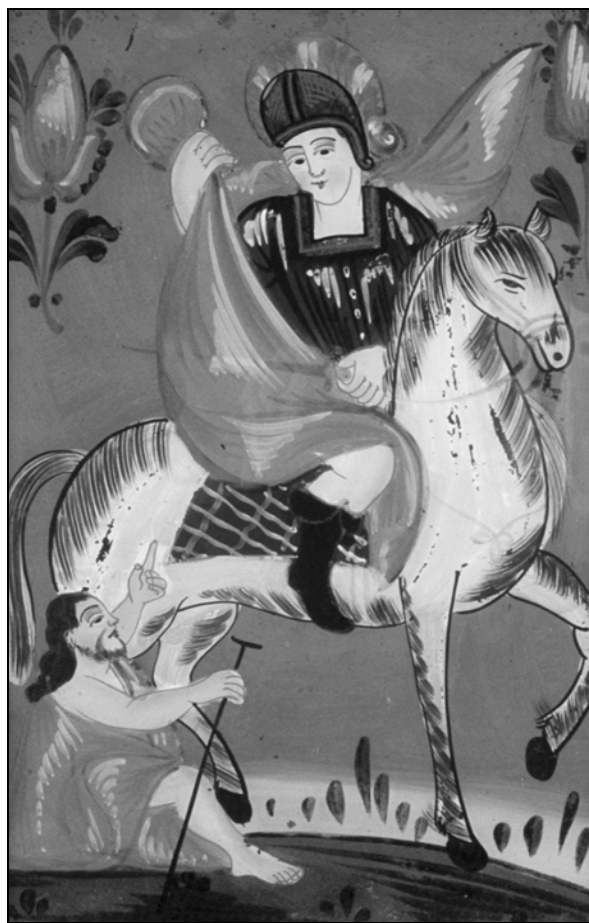
Ljubljana, 17th century, social history, beggar badge

Miloščina smrti reši¹

Revščina je konstanten družbeni fenomen in stanje, ki je bilo v različnih časovnih obdobjih različno opredeljeno, je zapisal Michel Mollat.² Bronislaw Geremek je revščino opredelil z bolj razširjeno definicijo o revežih in njihovem statusu: revež je vsak, ki je stalno ali začasno v situaciji šibkega, odvisnega. Od nekdaj sta obstajali dve osnovni vrsti revščine: prava, imenovana tudi vsiljena revščina, ki je bila odvisna od mnogih dejavnikov; in zavestna revščina, ki so jo "gojili" v ubožnih meniškkih redih. Dojemanje revščine kot kreposti je bilo razširjeno zlasti pri frančiškanih, temeljilo je na razumevanju evangelija v 13. stoletju v Evropi.³ Prelomne spremembe dojemanja revščine in beraštva so se dogajale v začetku moderne dobe.

Ker je "mestni zrak osvobajal",⁴ so bila mesta vabljiva za posameznike iz najraznovrstnejših vzrokov. Kdor je zapustil zemljo in ostal znotraj mestnega obzidja, se je pač moral znajti. Tistim, ki so se zatekli v mesta, so se odpirale možnosti tako socialnega vzpona in uveljavitve, kot stagnacije in propada, tudi zaradi nezmožnosti vključevanja v novo okolje in drugih realnih dogajanj v mestu in mestni okolici. Prav odnos do revnih in beračev je kazal na kulturno raven družbe, na njen razum in socialni občutek, ki se je odražal predvsem kot (ne)strpnost do drugačnih. S tem so določali tudi raven socialne higiene v družbi. Nemški gospodarski zgodovinar Bernard Roeck je primerjal svojo študijo z deli Hieronymusa Boscha (1450–1569), nizozemskega slikarja realista preprostih in zgoščenih podob življenja, ki so temeljile na resničnosti. Slikar je slikal življenje, kakršno se je odvijalo na mestnih ulicah in trgih. Bosch je s svojim delom dokazoval, da so bili berači vedno del pejsaža, toda le za tiste, ki so jih sploh hoteli opaziti.⁵

Mesto je ustvarjalo nov model siromaštva, ki sta ga določali ekonomska in družbena strukturiranost, zaprtost mesta in splošne lastnosti mestne naselbine. Vsebinske meje bede so se spreminjale – temeljno merilo so bile prehranjevalne norme, obstajali so že tudi nematerialni vidiki revščine in bede. Prav mesto je postajalo prostor, kjer sta se srečevali "posvečena", prava revščina z "nevrednimi" z mestnega obrobja – prostitutkami, prestopniki, klateži, čemur bi lahko rekli kar "poklicna revščina". Kar je že pomenilo, da se je začela zamegljevati razlika med revnimi in berači na eni strani ter klateži in postopači na drugi.

Sv. Martin iz Toursa deli plašč z beračem, druga polovica 19. stoletja (Mestni muzej Ljubljana).

Že majhna sprememba v razmerju med mezdami in cenami oziroma med prehranjevalnimi potrebami in količino pridelka, je povzročila, da so se na ulicah prikazale množice beračev. Zanimiva je skoraj soglasna trditev raziskovalcev, da je po mestih ves čas ostajal delež beračev približno enak, okoli pet odstotkov.⁶

Beraška značka je stigma

Razvoj je šel povsod v Evropi v podobni smeri: v Angliji in na Irskem, v Franciji, v Nemčiji in na Nizozemskem. Enako je veljalo za naš širši kulturni krog. Postopoma se je pomoč za reveže, berače institucionalizirala, prevzemale so jo posvetne ustanove. Ker niso mogle poskrbeti za vso revščino, ki se je stekala v mesto, so morali razviti selekcioniranje domačih in tujih revežev. Ena od oblik opazne selekcije so bile beraške značke. Pridobitev značke je pomenilo, da je berač sodil med "sprejete", dopustne berače. Vsi berači so jo hoteli imeti, nihče

¹ Bojc, *Pregovori in reki*, str. 69.

² Mollat, *Die Armen im Mittelalter*, 13 ss.

³ Geremek, *Usmiljenje in vislice*, str. 118 ss.

⁴ Stadtluft macht frei!, nemški pregovor.

⁵ Roeck, *Außenseiten, Randgruppen, Minderheiten*, str. 71.

⁶ Geremek, *Usmiljenje in vislice*, str. 118 ss.

pa javno pokazati. Kajti gotovo je psihološki moment stigmatizacije, uvrstitev na dno družbene lestvice, tedaj že igral pomembno vlogo. Podoba berača, ki mu dobri ljudje priskočijo na pomoč, je bila romantična preteklost, individualizem novega veka je pozabljal evangelij. Pesnik François Villon (1431 – ok. 1465) je menil "Na svetu je najlepše – blagostanje".⁷

Tudi pričevanje Jonathana Swifta iz leta 1737 podpira tezo o stigmati. Z obilico jedkega humorja je opisal t. i. "bellowers", nižje, neljudi, berače. Nekateri berači so mu pokazali beraško značko šele, ko jih je izzval: nekateri so jih vlekli iz žepov, drugi izpod plaščev, nekateri so jih imeli našite pod kapo in včasih jo je imel kdo celo pravilno našito na rami. "Preveč leni so, da bi delali, ne bojijo se ne krasti in ne sramujejo se beračiti, kljub temu pa so tako ponosni, da se sramujejo biti videni z beraško značko." Tako so mu zatrjevali mnogi, zlasti ženske.⁸ Koliko podatkov v nekaj vrsticah: o značkah in o tem, da so stvari tudi po stotih letih urejevali enako, o uredbi, da bi morala biti značka pritrjena na vidnem mestu, o čutenju stigmatizacije ob izpostavljenosti ob neposrednem človeškem kontaktu, sramu in predvsem, vedenju beračev – izboriti si pravico do značke, a jo uporabljati le, ko je bilo nujno, bolj kot dokaz in za potrebo. Očitno se je ob družbenih premenah tudi med berače same prikradel sram nad lastnim statusom. Socialna ustanova Miséricorde iz francoskega mesta Aix-en-Provence je na posebni slovesnosti sežgala knjige s seznama pomoči, saj ljudje, ki so prejemale pomoč, sami niso želeli, da bi se njihovo ime omenjalo med berači.⁹

Kako so si berači pridobili beraško značko? Iz literature poznamo primer iz Kölna v letu 1370, kjer je moral "kandidat" za značko pridobiti dve do tri zaupanja vredne osebe, ki so potrdile, da je bil upravičen do prejemanja miloščine.¹⁰ Žal ne vemo, kako so potekale "vizitacije" beračev v Ljubljani, prav tako ne vemo za morebitne popise beraškega prebivalstva. Najverjetneje je bilo osnovno izločevanje – domačin proti tujcu, za katerega naj bi poskrbeli drugje.

Prva opazna sprememba, ki so jo prinesle beraške značke, je bila racionalizacija pomoči. Takoj ko so oblasti začele prešteti in odbirati prave od nepravih, so se lotile še nadziranja in kaznovanja. Slog kaznovanja je bil lahko neverjetno brutalen! Za današnji čas povsem nečloveška in nerazumljiva je bila kazen, da so z žigosanjem na kožo označili človeka kot nesprejemljivega (v kožo so mu vrezali določeno znamenje in rano napolnili s smodnikom, da se je obarvala), mu odrekli vsako gostoljubje in

ga vrgli izven mestnega obzidja. Imeli so možnost celo ubiti siromaka, če je kot "nezaželena" oseba ponovno prestopil mestno obzidje.¹¹

Takoj ko so bili berači opremljeni z beraško značko, so jih nadzirali in razvrščali v nove kategorije. V dno družbe so sodili romarji, potujoči obrtniki, tujci, nepotrebna svojat in prostitutke. Razvoj se je nadaljeval še z več represije. Mestne oblasti so izrabile tudi epidemije, da so trdno zaprle svoja vrata pred prišleki, predvsem berači. Druga možnost za zavračanje je bil vcepljen "turški strah", saj so v vsakem tujcu ali beraču videli ali hoteli videti ovaduha, ponavadi turškega.¹² Zato so nastavili varuhe reda in miru na mestnih ulicah. Imenovali so jih beraški sodniki, "pettlichter", bili pa so neke vrste mestni policisti ali redarji, ki naj bi skrbeli za red in varnost nad obrobno mestno populacijo: nadzorovali so "promet" v mestu, medsebojne stike, preprečevali prepire in pretepe, marsikoga so morali nagnati iz mesta. Med njihove naloge so sodili tudi pokopi umrlih revežev in tujcev. Za to so dobivali redno plačilo. Najverjetneje so beraške sodnike izbirali kar med berači samimi. Ljudski glas jih je slikovito poimenoval za beraške strahove in celo za beraške šintarje.¹³ Beraški strahovi so izpolnjevali željo mestnih oblasti, da bi beraštvo, če že ne ukrotili, vsaj omejili, predvsem pa nadzorovali. Mestna oblast se je bala nemirov, še posebej pomembno vlogo so beraški strahovi opravljali z odganjanjem tujcev v času epidemij.¹⁴

Preverjanja beračev po mestu so bila znana že sredi 15. stoletja. Iz literature lahko navedemo dogodek iz Augsburga, ki je leta 1457 štel 18.000 prebivalcev. Kronist je zapisal, da so v enem decembrskem dnevu razdelili 4200 revežem po štiri denariče. Po teh navedbah bi bilo v Augsburgu revnih kar 23,3% prebivalcev! Verjetno je ta odstotek tako visok tudi zato, ker so berači pred božičem pač navalili v mesto in so v ta odstotek zajeti berači širšega območja mesta in podeželja. Avtorica razprave deli revne na mestno revščino (slabotni in bolelni, bolni in stari, pohabljeni in krhkega zdravja, gobavi in slepi) in berače. Mestni reveži so glavnino denarja dobili s pomočjo cerkve, mestnih institucij in z oporokami imenitnikov, manjši del z beračenjem.¹⁵

Tudi v Nemčiji so strogo ločevali med domačimi in tujimi berači. Le-te so lahko celo vrgli v ječo, če so beračili izven svojega mesta, kajti vsak naj bi reševal svojo, domačo revščino! Domače ter dovoljene berače je od tujih beračev ločevala beraška značka, ki je bila znak za pomoč in je večinoma veljala za pol leta. Prevetritve beračev so vedno

⁷ Villon, *Veliki testament*. Balada o Francu Gontieru, str. 69.

⁸ Seaby, *Ulster Beggars' Badges*, str. 95 ss.

⁹ Jütte, *Poverty and Deviance in Early Modern Europe*, str. 51.

¹⁰ Roeck, *Außenseiter, Randgruppen, Minderheiten*, str. 68.

¹¹ Prav tam, str. 71.

¹² Geremek, *Usmiljenje in vislice*, str. 220.

¹³ Otorepec, *Ljubljanska beraška značka*, str. 94.

¹⁴ Geremek, *Usmiljenje in vislice*, str. 196.

¹⁵ Engel, *Die Deutsche Stadt des Mittelalters*, str. 240–244.

znova in znova ponavljali. Beraške strahove, tu imenovane "bettelvögte", so tudi v Straßburgu nastavljal mestne oblasti. Določbe v mestih Nürnberg in Straßburg so dovoljevale beračiti ljudem zaradi revščine, telesne šibkosti in boleznim in tistim, ki brez naberačenih sredstev (denarnih ali v hrani, obleki) ne bi preživeli. So pa zagrozili vsakemu, ki bi lahko delal, pa je namesto tega beračil, z denarno kaznijo.¹⁶

Ko je v obdobju humanizma in reformacije tudi mali človek "postal" del občestva, je Erazem Rotterdamski nagovarjal sodobnike "Ud istega telesa škripa z zobmi od lakote, tebi pa se spahuje po jerebicah?" ali "Tvoj goli brat trepeta od mraza, tebi pa obleke žrejo molji in načenja plesen?", in s tem pokazal na velike družbene razlike. Skupaj s humanisti je branil revne in kritiziral potegovanje cerkve za pravico do delitve miloščine. Saj zapoved dajanja miloščine ni bila ukazana samo redovnikom beraških redov, ampak vsem kristjanom. Zato naj bi pomagal sleherni, pomoč je postajala javna.

Toda že humanisti so zavračali klateže, potepuhe, želeli so preprečiti beračenje zdravih, za delo sposobnih oseb. Za te so našli edino zdravilo, DELO, zase pa tudi opravičilo za delno odstopanje od zapovedi vere. Za Thomasa Mora je bila idealna država, kjer je bilo delo splošna dolžnost prebivalcev, najpomembnejša naloga države pa je bila, da je onemogočala brezdelje. V njegovih delih je bilo delo že "temeljna pravica človeka, ki se bori za to, da bi preiščil usodo in si pridobil bogastvo."¹⁷ Tudi davčni sistem je prizanašal kapitalu.¹⁸ Kako "groba" družba je nastajala v novem veku, pa ne samo na Holandskem, morda ilustrira misel francoskega veleposlanika na Holandskem svojemu prvemu ministru Mazarinu: "Zasluzek je edina busola, ki vodi tamkajšnje ljudi."¹⁹ S tem so prav gotovo pojasnjene ali vsaj jasnejše represivne poteze proti oziroma za reveže v tem času.

Po drugi strani pa lahko na primeru razmer v Amsterdamu, ki jih je povzel Fernand Braudel, dokazujemo/iščemo nov trend vedenja. V 17. stoletju je bila Holandija obljubljen dežel – bogata, v gospodarskem in političnem vzponu ter z obilico možnosti za delo. Toda kot drugje, ali celo še bolj, je tudi tu kapitalizem na novo razslojil prebivalstvo – tu so bili bogati še bolj bogati, revni so bili prav tako številni in zaradi vsiljene življenjske draginje še nesrečnejši kot drugod! Kljub vsemu pa so bile številčnejše možnosti za delo, zaslužek in s tem za preživetje. Braudel navaja "nekega Holandca", ki je zapisal, da "tisti, ki hoče delati, v Holandiji ne more umreti od lakote ... in celo oni, ki pobirajo nesnago

z dna jarkov z nekakšno ostjo in mrežo, pritrjeno na konec palice, ne zaslužijo manj kot pol srebrnika na dan, če hočejo dobro delati".²⁰ Zorni kot je pomenljiv – kdor hoče delati, mu ni potrebno beračiti, torej – berači so nepotrebni.

Glede na vse obrambne in represivne ukrepe, ki so jih posamezne skupnosti sprejemale, da bi se ubranili množice beračev, so morali biti le-ti res številčni. Prav v tem času so napovedali vojno t. i. "poklicnim" beračem, ki so se premikali iz kraja v kraj, odvisno od bližnjih in daljnih dogodkov, cerkvenih praznikov itn., kjer so lahko pričakovali miloščino. Drastično spremembo v dojemanju revščine je pomenilo sedemnajsto stoletje. Reveže, klateže, postopače so začeli enačiti s kriminalci.

Janez iz Kastva, Noša berača, kopija detajla freske iz cerkve sv. Trojice v Hrastovljah, okoli 1490 (Mestni muzej Ljubljana).

¹⁶ Prav tam.

¹⁷ Geremek, *Usmiljenje in vislice*, str. 212.

¹⁸ Jütte, *Poverty and Poor Relief*, str. 401.

¹⁹ Braudel, *Čas sveta*, str. 217 ss.

²⁰ Prav tam.

Kljub temu pa ne gre pozabiti, da so bogataši še naprej pisali svoje oporoke, v katerih so namenjali del denarja in drugih dobrin revežem. Še vedno so si kupovali nebesa – z odpustki za posvetne grehe, vse so preračunali v število maš za umrlimi in v število obdarovanih revežev. Srčna kultura, preračunljivost, slaba vest? Tudi iz pravljič vejejo spoznanja, ki so bila vzorec vzornega žitja in bitja: dobri je bil vedno poplačan, zato se je splačalo delati dobra dela. Toda – mar ne hvali človek vedno tistega, česar v resnici nima?

Usmiljenje je postajalo lažna krepost, beračenje v javnosti nezaželeno, celo prepovedano. Revežem, beračem, romarjem, avanturistom je bil njihov način preživljanja in življenja prepovedan, odvzet. Biriči so jih lovili, postopače so ločili od "delavnih" revežev ali sezoncev po tem, da so slednji imeli zgarane in otekle roke, ki naj bi pričale o trdem delu. Za berače, postopače in klateže so našli mesto v prisilnih delavnicah, kakor so se imenovali prvi zapori, kasneje so se pridružile še druge ustanove prevzgoje, npr. pobiljševalnice.

Prva beraška značka v Ljubljani leta 1622

Če sledimo razpravi Franca Sojerja,²¹ nam za obdobje od leta 1580 do 1618 ne razkrije, da bi v tem času v mestu opravili kakršnokoli preiskavo, "vizitacijo", med reveži. V razpravi tudi ne omenja, da bi namenili denar za izdelavo beraških značk ali tudi mestnih znakov imenovanih.²²

Organiziranje pomoči je pri nas primerljivo z razvojem druge po Evropi. Vladislav Fabjančič navaja, da je mesto 22. junija 1615 dejavno napovedalo vojno beračem. Želeli so "odpraviti postopače in s tem tatvino, bogokletstvo in nečistovanje."²³ S tako izraženim dekretom je to pomenilo ne samo nov, ampak tudi sovražen odnos do beračev.

Tako lahko razumemo, da se je prvo doslej znano preštevanje beračev zgodilo v letu 1622. V "*Außgab buech*", knjigi mestnih izdatkov, za leto 1622²⁴ je ljubljanski župan Janez Nepomuk Bernardini (1622/23, še 1625/26) imenoval za vse okraje v mestu, tudi za predmestja ter v Gradišču in Trnovem, dva do tri članske komisije, ki so hodile od hiše do hiše in popisovale ljudi. Sodeč po tem so morali "popisani" prejeti določen izkaz o dovoljenem bivanju v mestu. Vsi drugi so postali vsaj nezaželeni.

Ali sta velika draginja v letu 1622 na Kranjskem in Ljubljani ter prva delitev beraških značk v mestu med seboj povezani? Prav za leto 1622 je Valvasor

zapisal, da je v Ljubljani "naraščalo zlo in z njim združeni neredi". Draginja je bila tako huda, da je deželna gosposka ukazala, da se v Ljubljani prav v vseh hišah gospodov in deželanov kakor tudi meščanov brez izjeme, odprejo vse kašče, shrambe in vinske kleti, da bi tako preverili zaloge žita in vina.²⁵ Mestna oblast je morala odgovoriti in pritislila je tudi na berače: v vizitaciji so komisarji izbrali dopustne berače in jim pripeli značko, da so postali prepoznavni.

V knjigi mestnih izdatkov je pod datumom 7. septembra 1622 zaveden naslednji vpis: "*Auf e. fr. weg. vnnd dem herrn statt richter gegebenem beuelch hat man die petler musterung fürgenomben, was darauf lauth herrn stattrichters aigen quittung thuet und bezahlt 12 gld 56 kr*"²⁶ Po ukazu mestnih oblasti so 7. septembra 1622 v mestu izvedli pregled beračev in za to je mesto plačalo 12 goldinarjev in 26 krajcarjev.

Na srečo se je za to leto ohranila tudi priloga k glavni knjigi:

"um ultimo september betteln musterung beheinde 12 september in Laybachauf e. fr. mag. beuelch hab ich die petl musterung fürgenomben, darauf einer die nachuolgende vncosten aufgangen.

als petschier staihl lösen dauon bezahlt m. Andreen Pachler goldschmidt ... 2gld

item bezahlt dem pildschnieze Ludwich Schönleben wegen eines schilden, so er solchen von holz geschnitten ... 1 gld

mer zalt dem zwinger spr..... für die zaichen ... 2 gld

1 stück schlägl ... 1 gld

item 1 stör traiden so man den armen leuthen tragenten zuer/zum austheillen gebäck rast (?) ... 6.56 gld summa 12 gld in 56 kr".

Sledi še pripis mestnega sodnika, Gregorja Kunstla, ki je potrdil "*mano propria*" izplačilo stroškov.²⁷

Torej – po sklepu častitljivega magistrata so v mestu opravili pregled beračev, dela in stroški za to so znašali: za izdelavo kovinskega modela so zlatarju Andreju Pachlerju plačali 2 goldinarja; rezbarju Ludviku Schönlebnu, ki je izdelal osnutek za značko, pa goldinar (stroški kažejo, da sta bila oba poklica ovrednotena kot pomembnejša obrtniška dela, rezbar pa je bil tedaj razumljen kot umetnik).²⁸ Dva goldinarja je bilo vredno delo obrtnika, ki je nato značke izdelal. Kos uležanega lesa za značke je mesto stal dodatni goldinar. Tako so za pripravo in izdelavo značk porabili 6 goldinarjev.

Koliko beraških značk je bilo v vsoti šestih goldinarjev? Vir o tem molči, lahko pa primerjamo

21 Sojer, Potovanja skozi Ljubljano, str. 21–24, 100–104, 164–168, 211–214.

22 Otorepec, Ljubljanska beraška značka, str. 93.

23 Fabjančič, Ljubljanski sodniki in župani, 3. zvezek, str. 91.

24 ZAL, Cod. XIII, 26 – 1622: b, fol. 127.

25 Valvasor, *Slava vojvodine Kranjske*, str. 413.

26 ZAL, Cod. XIII/36 – 1622: b, fol. 127.

27 ZAL, Cod. XIII/36 – 1622: c, pril. mm.

28 Adelung, I, stolpec 1018: der Bildschnitzer ist en Künstler, welcher erhabene Bilder aus Holz schnizet.

vsoto, ki so jo za isti namen porabili po doslej znanih raziskavah v letih 1667 in 1675: v obeh letih so porabili devet oziroma deset goldinarjev, in za ta denar v obeh letih izdelali okoli dvesto beraških značk. Če lahko ugibamo, potem so najverjetneje v letu 1622 lahko izdelali za šest goldinarjev okoli sto značk.

Ob tem dogodku, prvem znanem podeljevanju mestnega znaka ali beraške značke, se je mesto "odkupilo" nezaželenim beračem z delitvijo kruha.²⁹ Izplačana vsota denarja za žito za peko prepečenca (ali gre morda za suh kruh), s katerim so odpravili nezaželene tuje berače iz mesta, je bila visoka, kar morda lahko kaže na množico beračev v mestu ali pa, da so se prav zaradi tega dogodka natepli v mesto. Za peko kruha so porabili cel star žita, t. j. okoli 106 litrov pšenice ali rži oziroma do 118 litrov ovsa (v Ljubljani je bil v veljavi ljubljanski star).³⁰ V letu 1622 so v Ljubljani s tem ukrepom zaključili z izdajanjem pomoči za to leto.

Učenec mojstra Bolfanga, Moška beraška noša, kopija detajla freske iz cerkve sv. Miklavža v Goropeči, po letu 1470 (Mestni muzej Ljubljana).

Podobno so ravnale oblasti v francoskem mestu Troyes v letu 1573. Tudi tam so se "zbirali tuji berači, sestradani, razcapani, polni uši in mrčesa. V mestu bi smeli ostati le štiriindvajset ur. Ker pa so se meščani bali upora med mestnimi reveži, so se dogovorili, da vsakemu podarijo kos kruha in nekaj denarja, jih spremijo skozi mestna vrata in le-ta zaloputnejo za njimi. Šele nato so bili množici beračev pripravljeni povedati, naj gredo naprej in naj se ne vračajo pred naslednjo žetvijo."³¹

Leta 1651 kovinska beraška značka

V času županovanja Jurija Bertaša (Wertascha) in sodnika Dominika Brogiola v letu 1651 je berače doletelo drugo nam znano preverjanje. Morda so se berači po tridesetletni vojni tako "namnožili", da je morala mestna oblast ponovno vpeljati trše ukrepe. Spet se je zaostрил odnos mestne oblasti do beračev. Zanimiv je zapis v knjigi o čarovnicah in čarovništvu, kjer je prikazan odnos do revnih in beračev v času prav neposredno po koncu tridesetletne vojne. "Obtožb spreminjanja ljudi v živali je bila deležna tudi 'banda Zauber Jackla'. To skupino so povezovali z beraštvom, ki se je v avstrijskih deželah razširilo posebej po tridesetletni vojni. "Zauberl Jackel" naj bi bil beraški sin, ki naj bi obvladal najrazličnejše čarovnije, med drugim naj bi letal po zraku, se družil s hudičem, lahko postal neviden ter čaral miši, podgane, slabo vreme, bolezni in učil še druge čarovnij. Imel naj bi veliko pomočnikov. Proti tej "bandi" so tekli številni čarovniški procesi v Salzburgu v letih 1675–1690. Žrtev teh procesov so postale številne beraške družine, med njimi tudi družina Debelakov s Kranjske, ki je morala za proces dobiti tolmača, ker so znali le slovensko."³²

Zapis lahko pomeni, da so berači in reveži dobili oziroma morali dobiti dodaten negativen pečat, predvsem zaradi množičnosti. Magija je bila še vedno del življenja in nujno je bilo nekomu naprtiti krivdo za slabe stvari, ki so se dogajale: od slabega vremena, vpadov Turkov, kuge, požarov, potresov, snega v avgustu itn. Lahko, da so bili berači kdaj v resnici neposredni krivci, npr. za prenašanje nalezljivih bolezni, zlasti kuge, saj so bili podhranjeni in neodporni in so hitreje obolevali. Predvsem pa jim je bilo krivdo najlažje podtakniti: stigmatiziranim, porinjenim na rob družbe, brez vsakršne pravne moči in zaščite. Morda se je v letu 1651 tudi že skrhalo uredbo iz leta 1622 in je mesto z novim preverjanjem skušalo ponovno postaviti stvari na svoje mesto.

V ponedeljek 17. aprila 1651 so na seji mestnega sveta sprejeli sklep, da je potrebno popisati in

²⁹ "Rast" razumemo v tej zvezi kot pomiritev, da morda ne bi prišlo do nemirov v mestu.

³⁰ Gestrin, Mitninske knjige, str. 82.

³¹ Braudel, *Strukture vsakdanjega življenja*, str. 79.

³² Tratnik Volasko, Košir, *Čarovnice*, str. 163.

označiti berače, žal tudi tokrat niso navajali števila izdanih beraških značk. "Pravi berači" so v dokaz dobili zdaj že pločevinasto značko. *"Morgen solle ein visitation und musterung der petler fürgenomben und ihnen plechene zaichen gegeben worden."*³³ V juliju 1651 je mestni svet sestavil komisijo iz dveh članov, v njej sta sodelovala Ivan Macol (Hans Mazola), ki je bil hkrati tudi višji špitalski mojster, in Andrej Cvek (Zwekh). Dobila sta nalogo, da komisarji pregledajo berače, "Commissarien wegen musterung der petler".

Žal med mestnimi izdatki nismo ne v letu 1651 in ne leta 1652 zasledili zabeležke o izdatku za izdelavo beraških značk. Po tem sklepamo, da je podoba značke ostajala enaka. Je pa v letu 1651 v zapisniku sej mestnega sveta ohranjen podatek o hudih zimskih razmerah in o dodatni skrbi za ogrožene berače. Tako so na seji mestnega sveta sklenili, da se beračem ponoči dovoli preživeti v zadnji, zakurjeni sobi špitala – *"Wegen des petler ist geschlossen worden, daß dieselben bei der nacht in das spital locirt(?), wie ihnen dann zu diesem ..., die hinfero stuben eingehäst werden solle."*³⁴ Zapisnikar ni natančno zapisal, za katere berače je odredba veljala, za vse na splošno ali le za domačine, ki so nosili beraško značko. To priča o hudi revščini in težkih zimskih razmerah in res skrajno dramatični situaciji. V poročilu iz leta 1653 je zapisano, da so mestni svetniki 1. decembra odločili, naj se goli otroci oblečejo!³⁵

Da se je odnos do beračev še zaostroval, kaže tudi odredba, da je istega leta 1651 v mesecu avgustu mestna oblast od krčmarjev zahtevala, da so morali mestnemu sodniku dnevno dostavljati (in to pod kaznijo!) prijavnice listke o tujcih!³⁶ Mestne oblasti so tako imele popoln nadzor nad gibanjem tujcev v mestu kot tudi nad svojimi berači: bili so prešteti in označeni.

Znana podoba beraške značke izdane leta 1667

V letu 1667 se je v računskih knjigah spet pojavil zapis o stroških za izdelavo beraških značk. V rubriki *"außgaben auf beuelch"* je zapisano: *"Den 23. dito bezalt Hannsen Vlrichen Leykhauff güerkleren ain aufstigl p fuer die armen leuthen gemachte zaichen laut decret 9 glđ."*³⁷ Tako so pasarju Hansu Ulriku Leykauffu po nalogu mestnega sveta plačali devet guldinarjev za izdelavo značk za berače, in sicer 23. maja, kar povzamemo po navedbi v glavni računski knjigi. Tokrat mestni blagajnik ni nič natančnejšega

zapisal, ne iz kakšnega materiala so bile značke izdelane in nič o njihovem številu. Zaradi višine izdatka lahko samo ugibamo, da so najverjetneje značke ostale po videzu enake, saj vir ne navaja izdatka za izdelovalca pečata, rezbarja itn., ampak samo za konkretnega izdelovalca značk.

Na srečo nam o znački iz tega leta lahko spregovori kar predmet sam – medeninasta beraška značka. Beraško značko ali mestni znak ("Stadtzaichen") so našli arheologi pod vodstvom dr. Ljudmila Plesničar ob izkopavanjih na Nunskem vrtu leta 1961/62 ali 1968³⁸ in je danes shranjena v Mestnem muzeju Ljubljana.³⁹

Ljubljanska beraška značka iz leta 1667, ki jo je prvi opisal dr. Otorepec, je medeninasta ploščica, velika približno 5 krat 4 centimetre. V sredini v ščitu je vtisnjen grb mesta Ljubljane, na treh stiliziranih hribočkah je grajsko obzidje s stolpom, ki ga zaključujejo cine. Nad grajskim stolpom je v desno obrnjen zmaj z iztegnjenim dolgim jezikom, dvignjenimi krili in enkrat zavitim repom. V zgornjem delu grbovnega polja so vtisnjene številke 16–67, kar je, najverjetneje, pomenilo leto izdaje značk.

Beraška značka 1677 (Mestni muzej Ljubljana).

³³ ZAL, Cod. I/27 – 1651, fol. 86; Gerichts Prothocol, Rap-piar De Anno 1651.

³⁴ ZAL, Cod. I/27 – 1651, fol. 256.

³⁵ Otorepec, Ljubljanska beraška značka, str. 94.

³⁶ Fabjančič, Knjiga sodnikov, str. 563.

³⁷ ZAL, Cod. XIII/ 68 – 1667, b, fol. 41.

³⁸ Letnica arheoloških izkopavanj se navaja različno. Dr. Božo Otorepec je v navedenem članku o ljubljanski beraški znački zapisal, da so bila izkopavanja v letu 1968, medtem ko dr. Ljudmila Plesničar Gec navaja v svojem delu o urbanizmu Emone, str. 138, ko piše o insuli XXIX, da so izkopavali v letih 1961 do 1962.

³⁹ Mestni muzej Ljubljana, inv. št. 510:LJU;0025328.

Ploščica ima obrezane robove, spodnji desni vogal je poškodovan, na treh vogalih so ohranjene drobne luknjice, skozi katere so značko pritrdili oziroma prišli na obleko.

Gotovo so si morali berači beraško značko pričvrstiti na vidnem mestu. Jonathan Swift je, ko je opisoval srečanja z berači na delu zapisal, da so jih morali nositi našite na rami ali na drugem vidnem mestu.⁴⁰ Žal se takšna določila za Ljubljano niso ohranila, gotovo pa so morala biti precej podobna, saj so si bili tudi znaki podobni.

V mestu je tedaj županoval Janez Reringer pl. Reringer, mestni sodnik pa je bil Luka Strener. Značke je izdelal pasar Hans Ulrik Leykhauff, ki je imel delavnico na Starem trgu 32. Božo Otorepec je ugotovil, da je bila mojstru predloga za podobo beraške značke mali sodni pečat iz leta 1454.⁴¹ Predvidevamo, da je bila takšna podoba značke izdelana leta 1662, saj kasnejše omembe o spreminjanju le-te niso znane.

Nova emisija značk leta 1675

Nov zapis o beračih sledi v letu 1675. *"Den 12. dito Hannsen Vlrichen Leykhauff en güerkleren alda p gemachte 200 messinggene stadtzaichen für die arme leuthe lauth aufzügl vnnd decret 10 gl."*⁴² Mesto je torej plačalo deset goldinarjev istemu izdelovalcu značk kot leta 1667, pasarju Leykhauffu, za izdelavo dvestotih medeninastih značk za revne ljudi. Žal je navedena priloga 55, ki je bila najverjetneje račun pasarja Leykhauffa, h glavni knjigi izgubljena, tako da nam ostaja samo ta skopi zapis.

Iz tega dokumenta lahko sklepamo tudi za nazaj, glede na podobno višino izdatka, da so v letu 1667 izdali podobno količino značk, po izračunu okoli 180 do 200. Očitno je bilo približno toliko tudi beračev, nekaj pa so jih verjetno izdelali za "zalogo".

Znova je značke izdelal pasar Leykhauff. V popisu ljubljanskih hiš Vladislav Fabjančič omenja pasarja Leykhauffa, ki je bil od leta 1668 do 1677 najemnik hiše na Starem trgu 32, katere lastnik je bil tedaj čevljar Matija Vidmar (ali Vidmair). Najverjetneje je bil potujoči obrtnik, ki se je za določen čas ustavil tudi v Ljubljani.⁴³

S tem zapisom se nam je odkrila še ena neznanka: če je mesto ocenilo, da potrebuje 200 beraških značk in je znotraj ljubljanskega obzidja živelo približno 5000 ljudi, pomeni, da so berači predstavljali 4 odstotke mestnega prebivalstva. To je povsem primerljiv odstotek beračev po študiji Shei-

lagh Ogilvie, ki je zapisala, da je bilo v nemških mestih v tem obdobju od 4 do 5 odstotkov stalnih beračev v cesarstvu.⁴⁴

Še primerjava Ljubljane z mestom iz neposredne bližine, z nekoliko večjim Gradcem. Že Otorepec je pisal o četrtem členu kužnega reda (Infections Ordnung) iz leta 1625, ki so ga tiskali v Gradcu na osnovi ljubljanskih izkušenj ob kugi 1599.⁴⁵ Pa morda tudi na osnovi vpeljave ljubljanske beraške značke iz leta 1622; člen govori o tem, češ da morajo berače s pravnimi značkami spraviti na varne kraje.

V Gradcu so leta 1647 razdelili 300 mestnih značk. Očitno je bila situacija podobna kot v Ljubljani. Leta 1679 so v Gradcu popisali tristo triindvajset beračev, glavnino so predstavljale stare in nepreskrbljene ženske. Za leto 1680 pa so bili narejeni izračuni, ki trdijo, da je bilo v mestu kar 10% beračev.⁴⁶

Učenec mojstra Bolfanga, Moška beraška noša, kopija detajla freske iz cerkve sv. Miklavža v Goropeči, po letu 1470 (Mestni muzej Ljubljana).

⁴⁰ Seaby, *Ulsters Beggar's Badges*, str. 95–106.

⁴¹ Otorepec, *Ljubljanska beraška značka*, str. 92; Otorepec, Jurčič, *Zgodovina grba mesta Ljubljane*, str. 49.

⁴² ZAL, Čod. XIII/73 – 1675, b, fol. 40.

⁴³ Fabjančič, *Knjiga ljubljanskih hiš*, str. 354; Otorepec, *Ljubljanska beraška značka*, str. 94.

⁴⁴ Ogilvie, *Germany*, str. 387.

⁴⁵ Otorepec, *Ljubljanska beraška značka*, str. 93.

⁴⁶ Otorepec, *Ljubljanska beraška značka*, str. 93.

Za sklep

Zgodbe beračev so zgodbe "malih" ljudi. So tudi zgodbe o stanju duha in socialne higiene med ljudmi. Ter seveda o obdobju, ki je postajalo vse manj naklonjeno krščanskemu izročilu pomagati bližnjemu.

Ugotovili smo, da je razvoj socialne pomoči v Ljubljani povsem primerljiv z razvojem drugih mest Evrope. Sprva so pomoč različnim skupinam ubogih vodili iz ubožnih samostanov, katerih poslanstvo je bilo dati pomoč vsem potrebnim, ki so potrkali na njihova vrata. Sčasoma so začele prevzemati pomoč posvetne ustanove ali vsaj začele sodelovati s samostani. Najverjetneje se je sodelovanje začelo tako, da je magistrat bolj ali manj pomagal predvsem pri vzdrževanju samostanov v mestu, pri nakupu kurjave, novih strešnikov, gradbene opeke itn.⁴⁷ Tudi ustanavljanje samostanov novih ubožnih redov ni bilo več priljubljeno, saj vemo, da se je mesto skupaj s frančiškani uprlo ustanovitvi novega ubožnega samostana bosonogih avguštincev znotraj obzidja.⁴⁸ Za mesto bi nov ubožni red pomenil dodatno finančno breme, za frančiškane pa konkurenco.

Kasneje se je pomoč čedalje bolj specificirala. V prvi polovici 17. stoletja nam viri dovoljujejo tezo, da je mesto skrbelo večinoma za tujce ter svoje uslužbenke oziroma njihove najbližje, ki so potrebovali pomoč. Domači berači so redko omenjeni v teh zapisih, če pa so, jim je mesto pomagalo v resnično težkih trenutkih, največkrat ob hudi boleznii oziroma ob smrti najbližjega. Za domače reveže in berače so še vedno prvenstveno skrbeli v samostanih, za ostarele in obubožane ljubljanske meščane pa v meščanskem špitalu. To tezo lahko potrdimo tudi z zapisom iz leta 1633, ko so v špitalu dali tujemu beraču 40 krajcarjev, nato pa so se sami, ker so očitno menili, da je to mestni strošek, obrnili na mestne oblasti in zahtevali povračilo tega izdatka.⁴⁹ Še bolj nas k temu sklepu navaja prošnja dveh praških jezuitov, ki sta najprej potrkala na vrata jezuitskega kolegija. Njunjo pisno prošnjo je podpisal prefekt in ju poslal na mestno oblast po pomoč.⁵⁰

Številčnejši so bili berači v mestu, bolj so se jih meščani bali. Po eni strani jih je skrbelo odpiranje mestne mošnjice, po drugi pa je šlo tudi za osebno varnost domačih ljudi in za varnost mesta. Sčasoma se je začelo izgubljati religiozno pojmovanje, da je vbogajmje, deliti z nekom, ki nima, korak bliže nebesom. Čedalje pogosteje, pa ne samo v Ljubljani, so stopnjevali "revež – berač – tat".

Med najpomembnejšimi ugotovitvami je najdba vira o doslej novi prvi delitvi beraške značke ljubljanskim beračem. Od leta 1651 lahko to letnico pomaknemo v leto 1622. Prva ljubljanska beraška značka je bila lesena, pri pripravi so, poleg mestnih uradnikov, sodelovali trije obrtniki – zlatar za izdelavo kovinskega modela, rezbar za pripravo osnutka značke in nato še rezalec (= zwiinger), ki jih je izdelal. Značk je bilo, kar lahko ugotovimo po primerjavi zapisanih izdatkov iz leta 1675, najverjetneje okoli sto.

Poznejše beraške značke so bile skoraj gotovo delane po vzorcu prve, lesene, kar ugotovimo po zapisih v računskih knjigah, kjer pri stroških izdelave niso omenjali izdatka za pripravo osnutka. Ker pa imamo ohranjeno beraško značko iz leta 1667, lahko sklepamo tudi za nazaj, da je najverjetneje tudi lesena, prva doslej omenjena beraška značka, nosila podobo malega sodnega pečata iz leta 1454.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana

LJU 489 – Mesto Ljubljana, splošna mestna registratura, Cod. XIII, Cod. I/27 – Gerichts Protocoll, Rappiar de Anno 1651.

Mestni muzej Ljubljana

Beraška značka 1667, inv. št. 510:LJU; 0025328

LITERATURA

Adelung, Johann Christoph: *Grammatisch-kritisches Wörterbuch der Hochdeutschen Mundart, mit beständiger Vergleichung der übrigen Mundarten, besonders aber der Oberdeutschen. Erster bis Vierter Theil.* Wien : bey Anton Pichler, 1808.

Bojc, Etbin: *Pregovori in reki na Slovenskem.* Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1980.

Braudel, Fernand: *Strukture vsakdanjega življenja: mogoče in nemogoče. Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem, XV.–XVIII. stoletja. I, II.* Ljubljana : ŠKUC : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1988.

Braudel, Fernand: *Čas sveta. Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem, XV.–XVIII. stoletje, I.* Ljubljana : ŠKUC : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1991.

Dimitz, August: *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813: mit besonderer Rücksicht auf Kulturentwicklung.* Laibach : Kleinmayr & F. Bamberg, 1874–1876.

Engel, Evamaria: *Die deutsche Stadt des Mittelalters.* München : Beck, 1993.

Fabjančič, Vladislav: *Knjiga sodnikov in županov, II. del.* Zgodovinski arhiv Ljubljana, rokopisna zapuščina.

⁴⁷ Žmuc, *Tuji berači skozi Ljubljano v času tridesetletne vojne*, str. 102 ss.

⁴⁸ Dimitz, *Geschichte Krains*, str. 470 ss.

⁴⁹ ZAL, Cod. XIII/44 – 1633: c, pril. 47.

⁵⁰ ZAL, Cod. XIII/50 – 1644: c, pril. 150.

- Fabjančič, Vladislav: *Ljubljanski sodniki in župani*. Ur. B. Žabota, dr. D. Hančič. Ljubljana : Zgodovinski arhiv Ljubljane, 1998.
- Fabjančič, Vladislav: *Knjiga ljubljanskih hiš in njih stanovalcev, 3. zvezek*. Ljubljana : Zgodovinski arhiv Ljubljana, 1998.
- Geremek, Bronislaw: *Usmiljenje in vislice. Zgodovina revščine in milosrčnosti*. Ljubljana : ŠKUC : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1996.
- Gestrin, Ferdo: Mitninske knjige 16. in 17. stoletja na Slovenskem. *Viri za zgodovino Slovencev, knjiga peta*. Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1972.
- Jütte Robert: *Poverty and Deviance in Early Modern Europe*. Cambridge : Cambridge University Press, 2001.
- Jütte Robert: Poverty and Poor relief The causes of poverty: the European context. V: *Germany A New Social and Economic History, II, 1630–1800* (ed. S. Ogilvie, B. Scribner). London, New York : Arnold, 1995.
- Mollat, Michel: *Die Armen im Mittelalter*. München : Beck, 1984.
- Ogilvie, Sheilagh (ed.): *Germany A New Social and Economic History, II, 1630–1800*. London, New York : Arnold, 1995.
- Otorepec, Božo: Ljubljanska beraška značka iz leta 1667. *Kronika XXII*, št. 2, Ljubljana 1974.
- Otorepec Božo, Jurečič Valt, *Zgodovina grba mesta Ljubljane*. Ljubljana : Heraldica Slovenica, 1994.
- Plesničar Gec, Ljudmila: *Urbanizem Emona. The urbanism of Emona*. Ljubljana : Mestni muzej Ljubljana : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1999.
- Roeck, Bernd: *Außenseiter, Randgruppen, Minderheiten: Fremde in Deutschland der früher Neuzeit*. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1993.
- Seaby, W. A.: *Ulster Beggars' Badges. Ulster Journal of Archeology*, Vol. 33. Belfast : Queen's University of Belfast, 1970.
- Sojer, Franc: Potovanja skozi Ljubljano med leti 1580 do 1618 in podpora na ljubljanskem magistratu. *Kronika slovenskih mest, VI*. Ljubljana : Mestna občina, 1939.
- Tratnik Volasko, Marjeta, Košir, Matevž: *Čarovnice. Predstave, procesi, pregoni v evropskih in slovenskih deželah*. Ljubljana : Znanstveno in publicistično središče, 1995.
- Rupel, Mirko: Valvasorjevo berilo. *Iz Slave vojvodine Kranjske*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1969.
- Villon, François: *Veliki testament*. Prev. Janez Mernart, Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1970.

Žmuc, Irena: *Tuji berači skozi Ljubljano v času tridesetletne vojne*. Magistrsko delo, Ljubljana 2005.

Z U S A M M E N F A S S U N G

Das erste Bettlerabzeichen aus dem Jahr 1622

Der Inhalt des Beitrags ist Bestandteil der Magisterarbeit "Fremde Bettler in Laibach (Ljubljana) zur Zeit des Dreißigjährigen Krieges" (Tuji berači skozi Ljubljano v času tridesetletne vojne). Laibach kannte eine ähnliche Entwicklung der sozialen Fürsorge wie andere europäische Städte. Das 17. Jahrhundert war bereits die Zeit einer organisierten Sorge der weltlichen Behörden für die marginale Stadtbevölkerung und besonders für Bettler. Es ist aber auch schon die Zeit repressiver Maßnahmen gegen die so genannten "Berufsbettler".

Im gesichteten Archivmaterial des Historischen Archivs Ljubljana (Zgodovinski arhiv Ljubljana) wurde eine Quelle gefunden, die von dem bisher ersten Bettlerabzeichen handelt, die die Stadtbehörde im Jahr 1622 ausgestellt hat. Außerordentliche Verhältnisse in der Stadt, von denen bereits Valvasor berichtete, bewogen den Stadtrat dazu, eine "Musterung" der Armen vorzunehmen. Den "Ljubljanaer und echten" Bettlern wurden die ersten Bettlerabzeichen aus Holz verliehen. Alle einschlägigen Unterlagen sind erhalten geblieben, so dass man alle Phasen der Herstellung und alle Hersteller kennt.

Bei den archäologischen Ausgrabungen des Stadtmuseums Ljubljana (Mestni muzej Ljubljana) unter der Leitung von Dr. Ljudmila Plesničar Gec wurde 1968 auf dem heutigen Republikplatz (Trg Republike) ein städtisches Bettlerabzeichen mit der Jahreszahl 1667 gefunden. Dr. Božo Otorepec hat den Gegenstand als erster erkannt und seinen historischen Hintergrund erforscht. Mit Hilfe von Quellen aus den Jahren 1622, 1659, 1667 und 1675 und des erhaltenen Abzeichens aus dem Jahr 1667 lässt sich das Bild der Laibacher Stadtabzeichen (*zaichen, plecherne zaichen, stadtzeichen, bettlerzeichen*) rekonstruieren und auf deren Zahl schließen.